

ПРАВОВІ ЗАСАДИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LEGAL PRINCIPLES OF THE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Свченко О.В.,

orcid.org/0000-0002-5667-312X

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій
Державного університету «Житомирська політехніка»*

Статтю присвячено мовній політиці нашої держави та її правовим основам – одній із найбільш дискусійних проблем українського суспільства, яка значно актуалізувалася нині. У статті розглянуто питання функціонування української мови як державної в умовах воєнного стану внаслідок військової агресії з боку Російської Федерації. У зв'язку з цим окреслення правових засад функціонування української мови, а також системний аналіз означеного питання набуває актуального значення.

У статті визначено, що мовне законодавство є складовою частиною мовної політики будь-якої держави, проаналізовано українське законодавство, яке регламентує функціонування державної та інших мов у країні, його вплив на мовну ситуацію, подано перелік законодавчих актів, котрі утворюють чинне мовне законодавство України.

З урахуванням того, що гострота мовного питання є результатом довготривалого процесу утисків української мови, наголошено на чинниках, які вплинули на мовну ситуацію, яка складалася в Україні впродовж тривалого періоду, та окреслено наслідки ігнорування вимог законодавства щодо обов'язкового застосування державної мови з боку посадових осіб органів державної влади різних рівнів або органів місцевого самоврядування.

Зазначено особливості сприйняття на сучасному етапі невиконання вимог мовного законодавства громадянським суспільством та окремими громадянами України, котрі усвідомлюють значення української мови для майбутнього нашої держави.

Зроблено висновки про нинішню мовну ситуацію в Україні, котра сприяє забезпеченню повноцінного функціонування української мови як державної, оскільки наявна низка чинників, яка забезпечує означені процеси, як-от: мовне законодавство, суспільні запити, пов'язані з національним піднесенням внаслідок протистояння агресії Російської Федерації, зростання патріотизму, небажання використовувати російськомовний контент тощо.

Ключові слова: мовна політика, правова основа, мовна ситуація, державна мова, національна безпека.

The article is devoted to the language policy of our state and its legal foundations – one of the most debatable problems of Ukrainian society, which has been significantly updated today. The article examines the functioning of the Ukrainian language as a state language in the conditions of martial law as a result of military aggression by the Russian Federation. In this regard, the delineation of the legal basis of the functioning of the Ukrainian language, as well as the systematic analysis of the specified issue, acquires urgent importance.

The article defines that language legislation is an integral part of the language policy of any state, analyzes the Ukrainian legislation that regulates the functioning of the state and other languages in the country, its impact on the language situation, provides a list of legislative acts that form the current language legislation of Ukraine.

Taking into account the fact that the acuteness of the language issue is the result of a long-term process of suppression of the Ukrainian language, the factors that influenced the language situation in Ukraine over a long period are emphasized, and the consequences of ignoring the requirements of the legislation regarding the mandatory use of the state language by officials are outlined persons of various levels of state authorities or local self-government bodies.

Peculiarities of perception at the current stage of non-fulfillment of the requirements of language legislation by civil society and individual citizens of Ukraine, who are aware of the importance of the Ukrainian language for the future of our state, are noted.

Conclusions have been made about the current language situation in Ukraine, which contributes to ensuring the full functioning of the Ukrainian language as a state language, since there are a number of factors that ensure the specified processes, such as: language legislation, public requests related to national elevation as a result of resisting the aggression of the Russian Federation, growth patriotism, reluctance to use Russian-language content, etc.

Key words: language policy, legal basis, language situation, state language, national security.

Постановка проблеми. Основи мовної політики в Україні закладено в Конституції України, міжнародних зобов'язаннях, в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Від часу здобуття Україною незалежності позиції російської мови дещо послабились, але й нині, після тридцяти років самостійності нашої держави, вона залишилася

часто вживаною у різних сферах: бізнесі, науковій та мистецькій діяльності, судочинстві, повсякденному житті та інших. Особливо мовні питання загострились у воєнний час, тому правова основа мовної політики в Україні стала відігравати одну з основоположних ролей для забезпечення національної безпеки та національних інтересів нашої держави.

З огляду на згадані вище аспекти системний розгляд питання правових основ мовної політики в Україні на сучасному етапі набуває актуального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням особливостей мовної політики в Україні присвячено значну кількість досліджень: зокрема, І. Усенко [1] зосереджує увагу на правовому статусі мови у законодавчих проектах; М. Гінзбург та А. Ганжа [2] розглядають поліпшення якості нормативних документів як чинник зміцнення державного статусу української мови; Т. Демченко та І. Філіпчук [3] зосереджуються на правових проблемах функціонування української мови як державної; Ю. Прадід [4] досліджує поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній практиці; О. Доценко [5] та В. Хомрач [6] здійснили загальний огляд мовної політики в Україні. Зауважимо, що зазначено далеко не вичерпний перелік останніх досліджень та публікацій. Однак досліджень щодо нинішнього стану мовної політики та її правових засад в умовах воєнного стану вкрай мало, а ситуація, що склалася, потребує теоретичного осмислення й узагальнення.

Постановка завдання. Метою нашої розвідки є з'ясування особливостей здійснення мовної політики в умовах воєнного стану та дослідження її правових основ.

Виклад основного матеріалу. Питання належного функціонування української мови як державної набуває визначального значення в умовах воєнного стану, котрий уведено в Україні у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації.

Як свідчать останні події після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, розвиток і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України є важливим елементом забезпечення національної безпеки та національних інтересів нашої держави.

Мовне законодавство є складовою частиною мовної політики держави – «сукупності ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі» [7].

У цьому контексті важливими є такі чинники: «законодавче регулювання мовних процесів; нормативність і стилістична диференціація літературної мови; взірцевість мови друкованих та електронних ЗМІ, державних документів, парламентських виступів, виступів провідних політичних діячів; підвищення мовної культури в середній і вищій школі; систематична й планомірна

пропаганда лінгвістичних знань у пресі, по радіо, на телебаченні; урахування проблем багатомовності, мовних прав представників етнічних меншин; створення громадських та державних організацій, покликаних контролювати й корегувати стан мовної політики» [5].

Правовою основою для здійснення державної мовної політики в Україні є стаття 10 Конституції України, яка підкреслює, що «держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [8] та Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», де зазначено: «Українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалася і протягом багатьох століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить переважну більшість населення країни і дала офіційну назву державі, а також є базовим системотвірним складником української громадянської нації» [9].

Для кожної країни фундаментом мовного законодавства виступає мовний закон, який встановлює державну мову та мови національних меншин. У такий спосіб мовне законодавство стає провідним чинником, що сприяє формуванню демократії та гарантує реалізацію мовних прав громадян країни, особливо в умовах воєнного стану.

Чинне мовне законодавство України включає такі законодавчі акти: стаття 10 Конституції України; Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25 квітня 2019 року; рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [10]; рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) [11]; Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05 вересня 2017 року (стаття 7) [12]; Закон України «Про телебачення і радіомовлення» № 3759-XII від 21 грудня 1993 року [13]; Закон України «Про державну службу» № 889-VIII від 10 грудня 2015 року [14]; Указ Президента України «Про Концепцію

державної мовної політики» №161/2010 від 15 лютого 2010 року [15]. Однак разом з тим мовне законодавство не обмежується означеними законодавчими та нормативно-правовими актами.

Мова українського народу – це чинник, який сприяє поєднанню національного історичного минулого із сьогоденням. Розвинена державна мова забезпечує унікальність існування нації і країни в контексті світової культури та цивілізаційних процесів, створюючи підґрунтя для глобального розвитку.

Неоднорідність національного мовного простору зумовила непросту мовну ситуацію, яка складалася в Україні упродовж тривалого періоду. Вона спричинила порушення мовної та культурної єдності, викликала непорозуміння, яке доволі часто використовується певними політичними силами для дестабілізації ситуації у країні. Внаслідок цього мовна тема перетворюється на інструмент маніпуляцій і спекулятивних дій, особливо напередодні виборів.

Саме мовне питання стало одним із центральних у риторичі Російської Федерації щодо причин збройного конфлікту спочатку в Донецькій і Луганській областях, тимчасової окупації Автономної Республіки Крим у 2014 році, а пізніше і повномасштабного вторгнення на територію України у 2022 році.

Гострота мовного питання – результат довготривалого процесу утисків української мови. Наприклад, імперська політика Російського самодержавства, коли було прийнято Валувський циркуляр (1863 р.), Емський указ (1876 р.) та інші акти про заборону української мови у школах, під час церковних служб, виданні друкованої продукції, у театральних постановках тощо; русифікаторська політика радянських часів, котра була спрямована на обмеження, а іноді приховану заборону використання української мови. Наслідки такої мовної політики виявилися у витісненні української мови з мовно-інформаційного простору міст, засобів масової комунікації, сфери обслуговування та багатьох інших сфер суспільного буття.

Як зазначає Уповноважений із захисту державної мови Т. Кремінь, «практична реалізація положень мовного закону є критично важливою для забезпечення стійкості держави, місцевих громад, згуртованості українського народу у протидії ворогові» [16]. У зв'язку з цим він звернувся до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій державної і комунальної форм власності щодо дотримання законодавства про державну мову в умовах воєнного стану та зазначив, що

«питання належного функціонування державної мови, яка є визначальним чинником нашої ідентичності, базовим складником української нації, інструментом об'єднання українського суспільства, засобом зміцнення державної єдності та територіальної цілісності України, її незалежної державності і національної безпеки набуло в умовах воєнного стану ключового значення» [17].

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначає статус української мови як єдиної державної та передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади й органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя. Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року «загроза українській мові рівнозначна є загрозою національній безпеці України» [10].

В умовах воєнного стану ігнорування вимог законодавства щодо обов'язкового застосування державної мови з боку органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб вкрай негативно сприймається громадянським суспільством та окремими громадянами України, які стали на захист держави й усвідомлюють значення української мови для майбутнього України.

Однак звіт за результатами огляду застосування державної мови посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування, керівниками установ та організацій державної і комунальної форм власності, іншими посадовими особами, які здійснюють інформування громадян на період дії в Україні правового режиму воєнного стану, опублікованому на офіційному вебсайті Уповноваженого із захисту державної мови 13 липня 2022 року засвідчив, що окремі посадовці продовжують порушувати закон про державну мову й у воєнний час [16]. Переважно робочою мовою діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності є українська мова. Проте послугоування недержавною мовою зафіксовано в діяльності деяких керівників військових адміністрацій, посадових осіб місцевих рад, керівників комунальних підприємств. Випадки використання недержавної мови виявлено як у телевізійних ефірах, так і в соціальних мережах.

Огляд проводився Секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови з 1 березня 2022 року по 30 червня 2022 року шляхом вибір-

кового обстеження ефірного мовлення, офіційних сторінок центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій; на таких інтернет-платформах, як Ютуб, Фейсбук, Телеграм, а також через пошук за ключовими запитами із прізвищами керівників органів та їх заступників у мережі Ютуб.

Оскільки з 16 липня 2022 року набув чинності підпункт 1 пункту 7 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яким вносяться зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, використання недержавної мови може мати наслідки

у вигляді адміністративних стягнень, зокрема, попередження і штрафів.

Висновки. Отже, на загальний слід констатувати, що наразі в Україні склалася ситуація, коли наявність низки чинників, зокрема мовного законодавства, суспільних запитів, пов'язаних з національним піднесенням внаслідок протистояння Російській Федерації, зростання патріотизму, небажання використовувати російськомовний контент, сприяють забезпеченню повноцінного функціонування української мови як державної. А за умов належної реалізації чинного мовного законодавства українська мова як державна може виконати свою основну функцію – об'єднувальну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Усенко І. Б. Правовий статус мов у законопроектах Верховної Ради України 2017 року. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови. Київ, 30 листопада 2017 року. Ч. 1. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2017/ukr_mova_30112017.pdf (дата звернення: 22.11.2022).
2. Гінзбург М., Ганжа А. Поліпшення якості нормативних документів – головний чинник зміцнення державного статусу української мови. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. № 503. Львів, 2004. С. 20–23.
3. Демченко Т., Філіпчук І. Українська мова – правові проблеми. *Право України*. 1996. № 7. С. 47–50.
4. Прадід Ю. Ф. Поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній практиці. *У царині лінгвістики і права*. Сімферополь : Еліньо. 2006. С. 159–160.
5. Доценко О. Мовна політика України: погляд зсередини. URL: https://www.researchgate.net/publication/345942795_MOVNA_POLITIKA_UKRAINI_POGLAD_ZSEREDINI (дата звернення: 22.11.2022).
6. Хомрач В. Основні напрями політико-мовної стабілізації в Україні. *Наукові записки*. Випуск 1(63). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/homrach_osnovni.pdf (дата звернення: 22.11.2022).
7. Мовна політика. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 08.11.2022).
8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
9. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
10. Рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 р. № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
11. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 р. № 10-рп/99 про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
12. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. (ст. 7). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
13. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
14. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015. № 889-VIII. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/72725.html> (дата звернення: 08.11.2022).
15. Про Концепцію державної мовної політики : Указ Президента України від 15.02.2010 р. № 161/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> (дата звернення: 08.11.2022).
16. Звіт за результатами огляду застосування державної мови посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування, керівниками установ та організацій державної і комунальної форм власності, іншими посадовими особами, які здійснюють інформування громадян на період дії в Україні правового режиму воєнного стану. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/v-umovakh-voiennoho-stanu-okremi-posadovtsi-prodovzhuiut-porushuvaty-zakon-pro-derzhavnu-movu> (дата звернення: 08.11.2022).
17. В умовах воєнного стану питання належного функціонування державної мови набуває ключового значення. URL: https://galinfo.com.ua/news/v_umovah_voiennoho_stanu_pytannya_nalezhnogo_funktsionuvannya_derzhavnoi_movy_nabuvaie_klyuchovogo_znachennya_383574.html (дата звернення: 08.11.2022).